

بررسی عملکرد احمد بن اسحاق اشعری قمی در مسئله مهدویت

محمد مهدی صمصامی^۱

چکیده

از خاندان‌های بسیار مهم و اثرگذار در تاریخ تشیع از قرن نخست تا قرن چهارم هجری، «خاندان اشعریان» قم است که از میان آنان فقیهان، محدثان و متکلمان بزرگی برخاستند؛ از جمله آنان می‌توان به احمد بن اسحاق اشعری قمی اشاره کرد. او از اصحاب سه امام جواد، هادی و عسکری علیهم‌السلام بوده و مدتی در دوران غیبت صغرا زندگی کرده و از وی روایات و گزارش‌های قابل توجهی در حوزه مباحث مهدویت برجای مانده است.

این نوشتار با روش «توصیفی-تحلیلی»، در صدد بررسی چگونگی عملکرد احمد بن اسحاق قمی در خصوص مسئله مهدویت است.

این جستار با واکاوی روایات و گزارش‌های مهدوی وی در منابع امامیه، نقش بسزای او را در تبیین ولادت، امامت، غیبت امام دوازدهم علیه‌السلام و رفع تحیر شیعیان امامی به تصویر می‌کشد. همچنین این نوشتار نقش آفرینی او را در نهاد وکالت و عملکرد وی را در معرفی و تبیین جایگاه نایبان نشان می‌دهد و از چگونگی مقابله احمد بن اسحاق با جریان انحرافی جعفر، فرزند امام هادی علیه‌السلام حکایت می‌کند.

واژگان کلیدی: احمد بن اسحاق، امام دوازدهم علیه‌السلام، غیبت صغرا، نهاد وکالت، جعفر فرزند

امام هادی علیه‌السلام.

از قدیمی‌ترین خاندان‌های شیعی که بیش از يك قرن زعامت دینی و علمی شیعیان را در شهر قم به عهده داشتند، «اشعریان» بودند. اینان از قبایل مشهور عرب در کوفه بودند که در قرن اول، پس از گرایش بعضی از اعضای این خاندان به مذهب تشیع، تحت اوضاع اجتماعی و سیاسی، به قم مهاجرت کردند.^۱ از میان اینان فقیهان، محدثان و متکلمان بزرگی برخاستند که نامدارترین آنان تا پایان دوره امامت و آغاز غیبت کبرا، کم و بیش با امامان عصر خود ارتباط داشتند و از آنان حدیث نقل می‌کردند و گاه برخی از آن‌ها نمایندگی امام عصر خود را در قم رسماً بر عهده داشتند و از این راه‌ها یاری‌های فراوان به امامان علیهم‌السلام و فکر و فرهنگ شیعی کردند. از امامان شیعه، سخنان ستایش آمیزی در مورد اشعریان قم و به ویژه تنی چند از آنان نقل شده است. از شاخص‌ترین عقاید آنان، حساسیت خاص در مورد غلو و غلات است. آنان کوچک‌ترین سخن غلوآمیزی را درباره امامان علیهم‌السلام بر نمی‌تافتند. از این‌رو، بسیاری از راویان را که به زعم آنان در زمره غلات بودند، توثیق نمی‌کردند.^۲ از جمله بزرگان خاندان اشعری، می‌توان از احمد بن اسحاق اشعری قمی نام برد. احمد بن اسحاق که از اصحاب سه امام جواد، هادی و عسکری علیهم‌السلام بوده و مدتی نیز در دوران غیبت صغرا زندگی کرده است؛ علاوه بر روایات فقهی، روایات قابل توجهی در موضوعات کلامی - عمدتاً مسئله مهدویت - برجای مانده است. این پژوهش در صدد است با واکاوی روایات و گزارش‌های مهدوی احمد بن اسحاق و گونه‌شناسی آنان، چگونگی عملکرد او را در مسائل مهم مهدویت آن دوران (سال‌های پایانی حیات امام حسن عسکری علیه‌السلام و سال‌های آغازین غیبت صغرا) همچون جانشینی امام حسن عسکری علیه‌السلام، نهاد وکالت و جریان‌های انحرافی مدعی امامت (جعفر فرزند امام هادی علیه‌السلام) بررسی کند.

۱. حسین‌زاده شانه‌چی، اوضاع سیاسی اجتماعی و فرهنگی شیعه در غیبت صغری، ص ۱۱۸.

۲. یوسفی اشکوری، اشعریان، دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۹، ص ۶۷.

زیست نامه

«احمد بن اسحاق بن عبد الله بن سعد بن مالك بن احوص»، که با کنیه «ابوعلی» خوانده شده است؛^۱ از تاریخ، محل ولادت و ادوار نخستین حیات وی اطلاعی در دست نیست؛ تنها با توجه به این که - به گفته برقی و شیخ طوسی - او از اصحاب امام جواد علیه السلام (۲۰۳ - ۲۲۰ هجری) بوده است؛^۲ می توان احتمال داد ولادت وی به اواخر سده دوم یا اوایل سده سوم مربوط باشد و با توجه به القاب قمی و اشعری^۳ می توان او نیز را از اهالی قم و از خاندان اشعری دانست. برقی و شیخ طوسی در کتاب رجال، وی را از جمله اصحاب امام حسن عسکری علیه السلام نیز ذکر کرده اند.^۴ برقی در زمره اصحاب امام هادی علیه السلام از احمد بن اسحاق بدون ذکر القاب و کنیه نام برده است،^۵ که احتمال دارد مراد وی، احمد بن اسحاق مذکور باشد. قابل ذکر است، شیخ طوسی در کتاب رجال به مصاحبت وی با امام هادی علیه السلام اشاره ای نکرده است؛ اما عبارت نجاشی و شیخ طوسی در کتاب فهرست، نشان از این دارد که او از یاران و راویان امام هادی علیه السلام نیز بوده است. از احمد بن اسحاق در رجال نجاشی و فهرست شیخ طوسی به «وافد القمیین» تعبیر شده است.^۶ با توجه به معنای لغوی «وافد» (رسول)،^۷ می توان گفت که وی به نمایندگی از مردم نزد ائمه علیهم السلام می آمده و سوالات و خواسته های آنان را به ائمه علیهم السلام می رسانده است. نمونه ای از آن را شیخ صدوق در کتاب «من لایحضره الفقیه» در باب زکات بیان کرده است.^۸ شاید بتوان کتاب وی با نام «مسائل

۱. نجاشی، رجال، ص ۹۱ و طوسی، فهرست، ص ۶۳.

۲. برقی، رجال، ص ۵۶ و طوسی، رجال، ص ۳۷۳.

۳. نجاشی، رجال، ص ۹۱ و طوسی، فهرست، ص ۶۳.

۴. برقی، رجال، ص ۶۰ و طوسی، رجال، ص ۳۹۷.

۵. برقی، رجال، ص ۵۹.

۶. نجاشی، رجال، ص ۹۱ و طوسی، فهرست، ص ۶۳.

۷. جوهری، الصحاح، ج ۲، ص ۵۵۳.

۸. صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۷.

الرجال^۱ لابی الحسن الثالث^۲ را گواه این مطلب دانست. او از خواص یاران امام حسن عسکری^۳ بوده و امام^۴ به او عنایت داشته و از وی تجلیل کرده است. گفتنی است در گزارش شیخ طوسی، احمد بن اسحاق از سوی یکی از ائمه^۵ که نام او برده نشده و با لفظ «رجل» از او یاد شده؛ توثیق شده است.^۶ قابل ذکر است که در تعیین مصداق «رجل» در گزارش مذکور، چند دیدگاه مطرح شده و بر سه امام هادی، عسکری و مهدی^۷ تطبیق داده شده است.^۸ وی در زمان خود، عالم شهر قم بوده است و نه تنها مردم قم، بلکه از شهرهای دیگر نیز برای یافتن پاسخ سوالات خود به او مراجعه می‌کردند.^۹ احمد بن اسحاق از سوی راویان هم عصر خود ستوده شده است و آنان با تعابیری چون «الشیخ الصدوق»^{۱۰} و «الثقة المرضی»^{۱۱} از وی یاد کرده‌اند. شیخ طوسی نیز با تعابیری چون «کبیر القدر» و «شیخ القمیین» بر عظمت منزلت وی تاکید کرده است.^{۱۲} احمد بن اسحاق علاوه بر نقل روایات از ائمه، از برخی عالمان عصر خویش

۱. در پاره ای موارد، مؤلفان کتاب‌های «مسائل»، درصدد جمع‌آوری سوالات دیگر راویان و تنظیم آن‌ها برآمده‌اند که از برخی با عنوان «مسائل الرجال» نام برده شده است. این نام‌گذاری از آنجا است که این رسایل حاوی مجموعه‌ای از «مسائل» است که «رجال» مختلف با یکی از ائمه معصومین^{۱۳} عنوان کرده‌اند. بدین ترتیب، آشکار می‌شود که این کتاب‌ها با مباحث رجالی، به معنای شناخت راویان ارتباطی ندارد. (ر.ک: سرخه‌ای، کتب مسائل در نگارش‌های حدیثی با تاکید بر مسائل علی بن جعفر، ص ۳۸-۳۹).

۲. نجاشی، رجال، ص ۹۱.

۳. همان و طوسی، فهرست، ص ۶۳.

۴. ر.ک: صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، ج ۲، ص ۴۳۴ و همان، ج ۲، ص ۳۸۴.

۵. کشی، رجال، ج ۲، ص ۸۳۱ و طوسی، الغیبة، ص ۴۱۷.

۶. ر.ک: حجت، نقدی بر انتساب لقب و کنیه‌ای ناسازوار به امام عصر^{۱۴}، ص ۷۱-۷۴.

۷. ر.ک: صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، ج ۲، ص ۴۵۴-۴۵۶؛ مجلسی، بحارالانوار، ج ۳۱، ص ۱۲۰ و همان، ج ۹۵، ص ۳۵۱.

۸. طوسی، الغیبة، ص ۲۸۷ و ۳۵۹.

۹. همان، ص ۳۵۵.

۱۰. همو، فهرست، ص ۶۳.

بهره برده است، که از جمله آنان می‌توان زکریا بن آدم قمی،^۱ ابوهاشم داود بن قاسم جعفری،^۲ بکر بن محمد ازدی^۳ و سعدان بن مسلم عامری^۴ را نام برد. همچنین شیخ صدوق به روایتی از احمد بن اسحاق به نقل از یاسر، خادم امام رضا علیه السلام اشاره کرده است.^۵ در میان شاگردان احمد بن اسحاق، گروهی از بزرگان و مفاخر طایفه امامیه، همچون احمد بن ادریس اشعری قمی،^۶ عبدالله بن جعفر حمیری،^۷ محمد بن حسن صفار،^۸ علی بن ابراهیم قمی،^۹ احمد بن محمد بن خالد برقی^{۱۰} و سعد بن عبدالله اشعری قمی^{۱۱} دیده می‌شوند. درباره تاریخ درگذشت وی، دو گزارش متناقض وجود دارد: بر اساس گزارش شیخ صدوق، احمد بن اسحاق در دوران امامت امام حسن عسکری علیه السلام پس از ملاقات با آن حضرت در بازگشت از سامرا به قم در شهر حلوان (سر پل ذهاب) وفات یافته است؛^{۱۲} اما کشی و طبری از حیات وی بعد از شهادت امام حسن عسکری علیه السلام سخن گفته‌اند.^{۱۳} براساس روایت کشی، وی در نامه‌ای به امام دوازدهم علیه السلام برای سفر حج اذن گرفت و در این سفر، هنگام بازگشت از سفر حج در حلوان (سر پل ذهاب) درگذشت.^{۱۴} در داوری میان

۱. صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۴۷۰.

۲. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۲۸.

۳. حمیری، قرب الاسناد، ص ۳۲، ح ۱۰۴ و نجاشی، رجال، ص ۱۰۸.

۴. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۴۶۸.

۵. صدوق، علل الشرایع، ج ۲، ص ۳۴۱-۳۴۲.

۶. کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۷۲.

۷. حمیری، قرب الاسناد، ص ۳۲، ح ۱۰۴.

۸. صفار، بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد صلی الله علیهم، ج ۱، ص ۱۲۹.

۹. صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۴۷۰.

۱۰. برقی، المحاسن، ج ۲، ص ۴۹۳.

۱۱. صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۳۸۴.

۱۲. رک: همان، ج ۲، ص ۴۶۴-۴۶۵.

۱۳. کشی، رجال، ج ۲، ص ۸۳۱ و طبری، دلائل الإمامة، ص ۵۰۳.

۱۴. کشی، رجال، ج ۲، ص ۸۳۱.

این دو گزارش، به نظر می‌رسد گزارش کشی و طبری صحیح باشد؛ زیرا همان‌طور که آیت الله خویی بیان کرده است، روایاتی مبنی بر حیات احمد بن اسحاق پس از شهادت امام عسکری علیه السلام وجود دارد،^۱ که از آن دسته روایات می‌توان به گزارش کلینی از حضور وی پس از شهادت امام حسن عسکری علیه السلام در جلسه با عثمان بن سعید (نایب اول)، اشاره کرد.^۲ میرزا حسین نوری بعد از بیان فضایل وی، در خصوص مزار او می‌نویسد: «قبرش را مزار معتبری باید قرار داد که از برکت صاحب قبر و به توسط او به فیض‌های الاهی برسد».^۳

نقش احمد بن اسحاق در تبیین ولادت، امامت و غیبت امام مهدی علیه السلام

یکی از مسئولیت‌های خطیر امام عسکری علیه السلام، معرفی حضرت مهدی علیه السلام به عنوان جانشین خود بود. این مهم زمانی سخت‌تر می‌نماید که آن حضرت می‌بایست تولد فرزند خود را از عباسیان پنهان کنند، تا حضرت مهدی علیه السلام از گزند آنان در امان بمانند. از این رو، امام عسکری علیه السلام هم‌زمان با سیاست کتمان تولد امام مهدی علیه السلام برابر عموم جامعه، درباره بسیاری از نزدیکان و دوستان، سیاستی متفاوت در پیش گرفتند و به شیوه‌های مختلف، خبر تولد امام مهدی علیه السلام را به گوش ایشان رساندند؛^۴ که یکی از آنان، احمد بن اسحاق بود. بنا بر نقل شیخ صدوق، امام حسن عسکری علیه السلام طی نامه‌ای ولادت امام دوازدهم علیه السلام را به وی خبر دادند و از او خواستند که این موضوع را کتمان کند و از مردم بپوشاند.^۵ احمد نیز در جهت سیاست مذکور، خبر را به افراد مورد اعتماد خود رساند.^۶ همچنین احمد بن اسحاق گفت: شنیدم که امام حسن عسکری علیه السلام، خداوند را

۱. خویی، معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواة، ج ۲، ص ۵۴.

۲. رک: کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۲۹ - ۳۳۰؛ طوسی، الغیبة، ص ۲۴۳ - ۲۴۴ و همان، ص ۳۵۹ - ۳۶۱.

۳. نوری، نجم ثاقب در احوال امام غایب علیه السلام، ج ۱، ص ۴۲۰.

۴. غنوی، طرح اندیشه مهدویت در کلمات امام عسکری علیه السلام، ص ۱۳.

۵. صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۴۳۳ - ۴۳۴.

۶. ابن بابویه، الامامة و التبصرة من الحيرة، ص ۱۰۰ و صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۱، ص ۲۲۲.

برای این که جانشین او را قبل از رحلت به وی نشان داده است، سپاس گفته و به شباهت امام مهدی علیه السلام به پیامبر صلی الله علیه و آله و غیبت وی اشاره کرده‌اند.^۱ در گزارش دیگری که احمد بن اسحاق آن را نقل کرده است، هنگامی که ابوهاشم جعفری از وجود فرزند برای امام حسن عسکری علیه السلام سوال کرد، امام حسن عسکری علیه السلام به وی پاسخ مثبت داده و در پاسخ به سوال دیگر وی، مبنی بر این که اگر برای شما حادثه‌ای رخ داد؛ فرزندان را کجا بیابیم؟ امام علیه السلام به شهر مدینه اشاره کردند.^۲ احمد بن اسحاق از جمله افرادی است که در دوران حیات امام حسن عسکری علیه السلام به دیدار امام مهدی علیه السلام در سن کودکی امام موفق شده است. در این دیدار، امام حسن عسکری علیه السلام از ضرورت وجود امام در روی زمین سخن گفته و با تشبیه امام دوازدهم علیه السلام به حضرت خضر علیه السلام و ذوالقرنین به غیبت طولانی امام اشاره کرده و آن را از اسرار الاهی دانسته است. گفتنی است در این دیدار امام مهدی علیه السلام برای اطمینان قلبی احمد بن اسحاق، با وی سخن گفته است.^۳ از این رو، شیخ صدوق او را از جمله وکلایی نام برده است که علاوه بر دیدار با معجزه امام علیه السلام روبه‌رو شده‌اند.^۴ بر اساس گزارش دیگری، احمد بن اسحاق، بعد از شهادت امام حسن عسکری علیه السلام، از عبدالله بن جعفر حمیری درخواست می‌کند که از عثمان بن سعید (نایب اول) که در جمع آنان حضور داشته است، در خصوص جانشین امام حسن عسکری علیه السلام سوال کند. حمیری نیز از عثمان بن سعید سوال می‌کند که آیا جانشین امام علیه السلام را دیده است و همچنین از نام او سوال می‌کند. عثمان بن سعید با بیان این که وی را دیده است؛ طرح سوال در مورد نام او را حرام دانسته؛ زیرا طرح این گونه سوالات، سبب کنجکاوای عباسیان می‌شود و در حالی که آنان به این نتیجه رسیده‌اند که امام

۱. صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۴۰۸-۴۰۹.

۲. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۲۸ و مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۳۴۸.

۳. صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۳۸۴-۳۸۵.

۴. همان، ج ۲، ص ۴۴۲.

عسکری علیه السلام، بدون فرزند از دنیا رفته‌اند.^۱ گفتنی است روایتی از احمد بن اسحاق در خصوص ظهور امام دوازدهم علیه السلام نقل شده است. در این روایت، از پوشش امام در هنگام جنگ، همراهی ملائکه با آن حضرت و برافراشته شدن پرچم رسول خدا صلی الله علیه و آله سخن گفته شده است.^۲

نقش احمد بن اسحاق در نهاد وکالت و تبیین جایگاه نایبان

در کتاب «تاریخ قم»، از احمد بن اسحاق، به عنوان وکیل امام حسن عسکری علیه السلام در امور موقوفات یاد شده؛^۳ طبری نیز وی را وکیل امام حسن عسکری علیه السلام دانسته است.^۴ شیخ صدوق نیز هنگام نام بردن از وکیلانی که به دیدار امام دوازدهم علیه السلام موفق شده‌اند؛ از احمد بن اسحاق به عنوان وکیلی از اهل قم یاد می‌کند.^۵ همان‌طور که گذشت، با توجه به این که دیدار مذکور در دوران حیات امام حسن عسکری علیه السلام بوده است؛ می‌توان احتمال داد که این گزارش شیخ صدوق، به وکالت احمد بن اسحاق از امام عسکری علیه السلام اشاره دارد. به گزارش کلینی، احمد بن اسحاق از امام حسن عسکری علیه السلام در خواست دست خط می‌کند تا آن را ملاک راستی آزمایشی توقیعاتی قرار دهد که به وی می‌رسد.^۶ این گزارش به نظر می‌رسد می‌تواند شاهدی دیگر بر وکالت وی از امام عسکری علیه السلام باشد. در دوران غیبت صغرا، از اقدامات وی در نهاد وکالت، می‌توان به جریان مربوط به حسن بن نضر قمی، از وکلای قم اشاره کرد. به گفته کلینی، حسن بن نضر مقداری وجوه شرعی برای یافتن وصی امام حسن عسکری علیه السلام به بغداد آورد. پس از آن که خانه‌ای اجاره کرد، تعدادی از وکلا اموالی را به آن خانه آوردند تا خانه پر شد و سپس احمد بن اسحاق نیز با اموالی داخل شد و بر تعجب حسن

۱. رک: کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۲۹ - ۳۳۰؛ صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۴۴۱ - ۴۴۲؛ طوسی، الغیبة،

ص ۲۴۳ - ۲۴۴؛ همان، ص ۳۵۹ - ۳۶۱ و همان، ص ۳۵۵.

۲. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۱۱۹ - ۱۲۰.

۳. قمی، تاریخ قم، ص ۲۱۱.

۴. طبری، دلائل الإمامة، ص ۵۰۳.

۵. صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۴۴۲.

۶. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۵۱۳.

بن نصر افزوده گردید. بعد از مدت کوتاهی نامه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه به او رسید که در آن، زمان و مکان تحویل اموال بیان شده بود.^۱ برخی از محققان معاصر، با استناد به گزارش مذکور، احمد بن اسحاق را یکی از دستیاران نایب اول (عثمان بن سعید) در شهر بغداد دانسته و احتمال داده‌اند که نخستین نایب، به دلیل آن که به خدمات احمد بن اسحاق نیاز داشته، او را از قم فرا خوانده است. گفتنی است محققان پیش گفته، احتمال داده‌اند این اقدام احمد بن اسحاق و دیگر وکلا برای زدودن شک و تردید حسن بن نصر انجام شده است.^۲ عبارت «دلائل الإمامة» نیز گویای آن است که وی در نهاد وکالت در دوران غیبت صغرا و در شهر بغداد تا هنگام وفات، به فعالیت خود ادامه داده است.^۳ شیخ طوسی نیز در فصل سفرای امام مهدی عجل الله تعالی فرجه، احمد بن اسحاق را از جمله افراد مورد اعتمادی ذکر کرده است که نایبان خاص امام دوازدهم عجل الله تعالی فرجه، توقیعات امام عجل الله تعالی فرجه را به آنان می‌دادند.^۴ یکی از عواملی که باعث اطمینان و اعتماد مردم به وکلای اربعه شد، تأییدیه‌هایی است که از سوی امامین عسکریین علیهما السلام نسبت به دو وکیل اول یعنی عثمان بن سعید و فرزندش محمد بن عثمان صورت گرفته بود. یکی از این سنخ گزارش‌ها را احمد بن اسحاق برای عبدالله بن جعفر حمیری در دوران غیبت صغرا در جهت توثیق عثمان بن سعید و پسرش (محمد بن عثمان) نقل کرده است.^۵ احمد بن اسحاق در مراجعه به امام هادی علیه السلام سوال می‌کند در صورت دسترس نبودن امام، حرف چه کسی را بپذیرد؛ امام از عثمان بن سعید نام بردند و او را مورد اعتماد و امین خود معرفی کردند. احمد بعدها همین نکته را از امام حسن عسکری علیه السلام پرسید که امام علیه السلام نیز با معرفی

۱. همان، ص ۵۱۷-۵۱۸.

۲. حسین، تاریخ سیاسی غیبت امام دوازدهم عجل الله تعالی فرجه، ص ۱۴۹-۱۵۰.

۳. طبری، دلائل الإمامة، ص ۵۰۳.

۴. ر.ک: طوسی، الغیبة، ص ۴۱۵-۴۱۷.

۵. ر.ک: جهانی فرد و احمدی کچایی، واکاوی چرایی باورمندی شیعیان امامی به وکلای اربعه در غیبت صغرا، ص ۱۳۲-

عثمان بن سعید در زمان حیات و پس از وفات خود، از او باز هم با عنوان ثقة و امین یاد کردند.^۱ مطلب دیگری مشابه روایت مذکور از احمد بن اسحاق بیان شده است، با این تفاوت که در آن روایت، امام حسن عسکری علیه السلام در جواب احمد بن اسحاق از عثمان بن سعید و پسرش محمد بن عثمان نام برده‌اند و می‌گویند: «عمری و پسرش هر دو مورد اطمینان هستند، پس آنچه به شما رساندند، از ناحیه من است و آنچه به شما گفتند از جانب من می‌گویند. بنابراین، حرف آن‌ها را بشنو و فرمانبردارشان باش؛ چراکه آن‌ها مورد اطمینان و امین هستند.»^۲

نقش احمد بن اسحاق در مقابله با ادعای امامت جعفر فرزند امام هادی علیه السلام

احمد بن اسحاق در مقابله با ادعای امامت جعفر، نقش بسزایی داشته است. با آغاز غیبت صغرا و پنهان شدن امام دوازدهم علیه السلام، جعفر که فرصت را برای طرح گسترده ادعای خود مناسب دانست، نامه‌ای به یکی از شیعیان امامی فرستاد و در آن نامه خود را قیّم و امام بعد از امام حسن عسکری علیه السلام دانست. وی همچنین خویش را عالم به حلال و حرام معرفی کرد. آن شخص، احمد بن اسحاق را در جریان نامه جعفر قرار داد و ابن اسحاق نیز نامه‌ای به امام دوازدهم علیه السلام نوشت و نامه جعفر را هم داخل آن قرار داد. امام علیه السلام در پاسخ نامه، جعفر را فردی بی‌اطلاع از احکام دین معرفی کردند که حتی به تشخیص حلال از حرام قادر نیست. امام علیه السلام در ادامه، راهکار امتحان جعفر برای روشن شدن بطلان ادعای او را به احمد بن اسحاق ارائه کردند.^۳ جعفر نامه دیگری به احمد بن اسحاق نوشت و از وی اموال اهالی قم را طلب کرد. احمد بن اسحاق با طرح سوالاتی، از جعفر خواست همان‌گونه که ائمه پیشین به این‌گونه سوالات پاسخ می‌دادند، وی نیز جواب سوالات را بدهد؛ ولی هیچ‌گونه جوابی از جعفر دریافت نکرد.^۴

۱. طوسی، الغیبة، ص ۳۵۴ - ۳۵۵.

۲. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۳۰؛ طوسی، الغیبة، ص ۲۴۳ و همان، ص ۳۶۰.

۳. طوسی، الغیبة، ص ۲۸۷ - ۲۹۰.

۴. خصیبی، الهدایة الکبری، ص ۳۸۳.

نتیجه‌گیری

با واکاوی روایات و گزارش‌های مهدوی احمد بن اسحاق در می‌یابیم که احمد بن اسحاق به دلیل جایگاه والایی که نزد امام حسن عسکری علیه السلام داشته، از معدود افرادی است که از ولادت جانشین و فرزند آن امام اطلاع پیدا کرده و به دیدار او نیز موفق شده است. او پس از آگاهی از ولادت امام مهدی علیه السلام و غیبت طولانی مدت وی، با اطلاع‌رسانی به برخی از شیعیان امامی مورد اعتماد و رفع تحیر آنان در خصوص جانشین امام عسکری علیه السلام؛ آنان را از انحراف مصون داشت. وی همچنین در معرفی و تبیین جایگاه نایبان امام دوازدهم علیه السلام و مقابله با جریان انحرافی مدعی امامت (جعفر فرزند امام هادی علیه السلام) نقش بسزایی داشته و در نهاد وکالت نیز در دوران غیبت صغرا به عنوان دستیار عثمان بن سعید نقش‌آفرینی کرده است.

منابع

۱. ابن بابویه، علی بن حسین، *الامامة والتبصرة من الحيرة*، مدرسة الامام المهدي عليه السلام، قم، ۱۴۰۴ ق.
۲. ابن قولويه، جعفر بن محمد، *کامل الزيارات*، محقق: عبد الحسين امینی، دار المرتضوية، نجف اشرف، ۱۳۵۶.
۳. برقی، احمد بن محمد بن خالد، *رجال*، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۴۲.
۴. _____، *المحاسن*، چاپ دوم، محقق: جلال الدين محدث، دارلکتب الاسلامية، قم، ۱۳۷۱ ق.
۵. جوهری، اسماعیل بن حماد، *الصحاح*، محقق: احمد عبد الغفور عطار، دار العلم للملايين، بيروت، ۱۴۱۰ ق.
۶. جهانی فرد، علی، جهانی فرد، حسین و احمدی کچایی، مجید، «*واکاوی چرایی باورمندی شیعیان امامی به وکلای اربعه در غیبت صغری*»، فصلنامه علمی - پژوهشی مشرق موعود، شماره ۶۰، زمستان ۱۴۰۰.
۷. حجت، هادی، «*نقدی بر انتساب لقب و کنیه ای ناسازوار به امام عصر عليه السلام*»، فصلنامه علمی - پژوهشی علوم حدیث، شماره ۶۳، بهار ۱۳۹۱.
۸. حسین، جاسم، *تاریخ سیاسی غیبت امام دوازدهم عليه السلام*، چاپ چهارم، ترجمه سید محمد تقی آیت اللهی، امیرکبیر، تهران، ۱۳۸۶.
۹. حسین زاده شانه چی، حسن، *اوضاع سیاسی اجتماعی و فرهنگی شیعه در غیبت صغری*، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۸۶.
۱۰. حمیری، عبد الله بن جعفر، *قرب الاسناد*، مؤسسة آل البيت 7، قم، ۱۴۱۳ ق.
۱۱. خصیبي، حسین بن حمدان، *الهدایة الكبرى*، البلاغ، بيروت، ۱۴۱۹ ق.

۱۲. خویی، سید ابوالقاسم، **معجم رجال الحديث وتفصيل طبقات الرواة**، چاپ پنجم، بی‌نا، بی‌جا، ۱۴۱۳ ق.

۱۳. سرخه‌ای، احسان، **«کتب مسائل در نگارش‌های حدیثی با تاکید بر مسائل علی بن جعفر»**، فصلنامه علوم حدیث، شماره ۳۷ و ۳۸، پاییز و زمستان ۱۳۸۴.

۱۴. صدوق، محمد بن علی بن بابویه، **علل الشرائع**، کتاب فروشی داوری، قم، ۱۳۸۵.

۱۵. _____، **کمال الدین و تمام النعمة**، چاپ دوم، محقق: علی اکبر غفاری، اسلامیه، تهران، ۱۳۹۵ ق.

۱۶. _____، **من لایحضره الفقیه**، چاپ دوم، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۳ ق.

۱۷. صفار، محمد بن حسن، **بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد صلی الله علیهم**، چاپ دوم، محقق: محسن بن عباسعلی کوجه باغی، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی، قم، ۱۴۰۴ ق.

۱۸. طبری، محمد بن جریر، **دلائل الإمامة**، بعثت، قم، ۱۴۱۳ ق.

۱۹. طوسی، محمد بن حسن، **رجال**، چاپ سوم، محقق: جواد قیومی اصفهانی، موسسه نشر اسلامی، قم، ۱۳۷۳.

۲۰. _____، **الغیبة**، محققان: عباد الله تهرانی، علی احمد ناصح، دار المعارف الإسلامية، قم، ۱۴۱۱ ق.

۲۱. _____، **فهرست کتب الشیعة و اصولهم**، محقق: عبد العزیز طباطبایی، مکتبه المحقق الطباطبائی، قم، ۱۴۲۰ ق.

۲۲. غنوی، امیر، **«طرح اندیشه مهدویت در کلمات امام عسکری علیه السلام»**، فصلنامه مشرق موعود، سال دهم، شماره ۴۰، زمستان ۱۳۹۵.

۲۳. قمی، حسن بن محمد بن حسن، **تاریخ قم**، مترجم: حسن بن علی بن حسن عبد الملك قمی، توس تهران، ۱۳۶۱.

۲۴. کشی، محمد بن عمر، *رجال (اختیار معرفة الرجال)*، مصحح: محمد باقر بن محمد میرداماد، موسسه آل البيت علیهم السلام، قم، ۱۴۰۴ ق.
۲۵. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، محققان: علی اکبر غفاری، محمد آخوندی، چاپ: چهارم، دار الکتب الاسلامیة، تهران، ۱۴۰۷ ق.
۲۶. مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار*، چاپ دوم، دار احیاء التراث العربی، بیروت ۱۴۰۳ ق.
۲۷. مفید، محمد بن نعمان، *الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، کنگره شیخ مفید، قم، ۱۴۱۳ ق.
۲۸. نجاشی، احمد بن علی، *رجال*، محقق: موسی شبیری زنجانی، چاپ ششم، موسسه نشر اسلامی، قم، ۱۳۶۵.
۲۹. نوری، میرزا حسین، *نجم ثاقب در احوال امام غایب علیه السلام*، محقق: صادق برزگر، مسجد مقدس جمکران، قم، ۱۳۸۴.
۳۰. یوسفی اشکوری، حسن، اشعریان، *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*، مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۹.